

Miroslav Stanojević

DRŽAVNO INDUSTRIALIZIRANA DRUŽBA KOT NEDOKONČANA MODERNOST

Opis ključnih virov oligarhične moči profesionalne uprave jugoslovanske delovne organizacije (podan v kontekstu raziskovanj distribucije moči znotraj jugoslovanskega »podjetja«) nedvoumno kaže, da je pglavitni vir te moči (obstoječi) jugoslovanski politično-institucionalni sistem. Takšen vir moči razkriva določen netržen način strukturiranja (socialnega sistema) jugoslovanske delovne organizacije ter potrjuje tezo, da je tudi jugoslovanska družba v celoti zgodovinsko strukturirana po načelu netrženega posredovanja produkcije in porabe.

Znotraj tega načela strukturiranja je dosegljiva le delna modernizacija družbe. Zaradi tega je osnovno vprašanje strategije razvoja takšne (na ta način strukturirane) družbe sprememba osnovnega načela družbenega strukturiranja kot ključnega pogoja dokončanja modernosti.

The discription of the principal sources of oligarhic power of professional management in the Yugoslav work organization (presented in the context of power distribution research within Yugoslav »enterprise«) shows unambiguously that this power has ist main source in the (existing) Yugoslav political institutional system. Such source of power reveals a certain nonmarket pattern of structuring (the social system of) the Yugoslav work organization and confirms the thesis that Yugoslav society, too, is historically structured entirely on the principle of non-market mediation of production and consumption.

Within this principle of structuring only partial modernization of society can be achieved. Therefore the basic issue of the development strategy of such a (thus structured) society is in shanging the basic principle of social structuring as a crucial condition of completion of modernity.

industrijska družba, delno modernizirana družba, podjetje, moč

I.

Najrazličnejše teorije industrijske družbe poudarjajo, da je primarna institucija industrijske družbe **industrijsko podjetje**, osrednje načelo družbenega organiziranja (»os« družbe) pa **hierarhija**, ki je izpeljana iz organizacije dela, primerne strojni produkciji (Bell, 75). Sama organizacija strojne produkcije implicira neko rigidno hierarhičnost, s katero se – ponavadi – istoveti industrializem.¹

Zgodovinsko gledano je ta hierarhija produkcijskih aparatov industrijske družbe vzpostavljena – ter reproducirana – kot vitalni del »mehanizma« racionalne, **tržno** naravnane produkcije: ta hierarhija (je) »prevaja(la)« prisilo trga v produkcijo.² Iz te značilnosti geneze racionalne hierarhije **modernega** industrijskega **podjetja** – da je pač nastala v interakciji s trgov – izhaja ugotovitev, da je tudi reprodukcija njene racionalnosti možna samo v tej interakciji, namreč le v tržnem kontekstu. Konsekvenca te ugotovitve je, da ni vsaka (rigidna) hierarhija industrijskega produkcijskega aparata **moderna** hierarhija.

Moderna je samo tista, ki je tržno naravnana: **modernost hierarhije industrijskega produkcijskega aparata je vsebovana v njeni navezavi na trg**...

Trg je šifra modernosti. Seveda, ne kakršenkoli trg, temveč (kategorialno avtonomna) sfera razvitih menjalnih razmerij, ki korespondira zgodovinsko prvi **generalni** ločitvi produkcije in porabe: tej ločitvi odgovarja vmeščanje – prav zaradi njene splošne narave – tokrat **osrednjega** posredujočega »mehanizma« – trga.³ Šifra modernosti je torej takšno tržno posredovanje produkcije in porabe, ki deluje kot **generalni** princip (re)produkcije družbe. Splošnost produkcije za trg implicira mehaniziranost te (masovne) produkcije: **vsaka moderna družba je industrijska družba**. Nasprotno pa: vsaka industrijska družba ni nujno tudi moderna družba. Industrializem je namreč nujen, ne pa tudi zadosten pogoj modernosti. Modernost se nanaša »le« na generalnost blagovne produkcije, torej na produkcijo za porabo prek trga kot dominirajoče načelo strukturacije družbe.⁴ Struktura modernosti izhaja iz te točke: relativna kategorialna avtonomnost trga (raz)ločuje sfero produkcije in porabe, obenem pa ti dve sferi integrira in loči od države. Država je tu sicer navzoča, vendar izključno s posredovanjem trga. Kategorialna avtonomnost trga vsebuje (konstituirajo, omogoča) torej razlikovanje družbe in države. Vse značilnosti modernosti se lahko seveda izpeljejo iz te točke... Temeljna značilnost **moderne** industrijske družbe je torej generalnost blagovne produkcije...

Seveda »čisto« menjalno razmerje, trg kot izključna oblika posredovanja produkcije in porabe, »čisto tržno gospodarstvo« zgodovinsko nikoli ni obstajalo. Razvito menjalno razmerje je prav od začetka vključevalo določene oblike državnega delovanja. Prav ta navzočnost države (prav od začetka) v polju posredovanja generalno ločenih sfer produkcije in porabe odpira neko logično možnost vzpostavljanja določenega alternativnega načela družbenega strukturiranja. Sama ločenost produkcije in porabe namreč »išče« nekakšno obliko posredovanja, ki je lahko – ne pa tudi nujno – tržna. Načeloma torej ta (raz)ločenost sploh ne izključuje možnosti »ne-tržnega«, čisto državnega posredovanja produkcije in porabe.

Prav to možnost so materializirale socialistične revolucije 20. stoletja: substituirale so tržno z državnim posredovanjem produkcije in porabe. Ta substitucija seveda nikoli ni bila popolna. Le v najradikalnejših fazah posamičnih revolucij je bila dosežena točka nekakšnega »čistega« državnega nadomeščanja trga, praviloma pa je bila – kot empirično nevzdržna ter po neposrednih posledencah katastrofična – zelo hitro opuščena. To, kar velja za trg, velja tudi za državo: nobena od teh oblik ni (bila) zgodovinsko možna kot čista oblika posredovanja produkcije in porabe.

Program tistega dela socialističnih intervencij v zgodovino, ki so se dogajale kot intervencije v nekakšen rob modernosti ali celo predmodernosti, je bil program modernizacije, ki je bil formuliran v terminih ukinitve kapitala oz. ukinitve blagovne produkcije nasploh. Resnični rezultat tega »segmenta« socialističnih intervencij v zgodovino so bile različne **kombinacije** državnega in tržnega posredovanja; tem kombinacijam je bila skupna **primarnost** državnega posredovanja. Prav ta primarnost državnega posredovanja – primarnost, ki implicira marginalizacijo trga – je differentia specifica socialističnega industrializma.⁵

Ker se je vdor države v polje posredovanja produkcije in porabe dogajal na robu modernosti, torej (praviloma) v družbah, ki so bile na pragu industrijskega razvoja – v družbah, ki niso imele ne razvitega trga ne industrijsko

»konstituirane« sfere produkcije – ta vdor konkretno zgodovinsko gledano v večini primerov ni pomenil substitucije trga: razvitega trga v teh družbah namreč (praviloma) sploh ni bilo. Država je – kot glavni agent industrializacije v teh družbah – delala na **modernizaciji** teh družb: (raz)ločevala je produkcijo in porabo ter na ta način (kot subjekt tega razločevanja, kar spotoma) sproducirala tudi zgodovinsko popolnoma nov prostor posredovanja teh sfer: prostor **netržnega** posredovanja produkcije in porabe. Prav ta prostor je – kot osnovni rezultat realiziranega segmenta ambicioznega projekta ukinitve blagovne produkcije (v tej perspektivi formuliranega programa modernizacije) – zgodovinsko fiksiran v ključno značilnost nekega posebnega tipa industrijske družbe; le-to lahko prav v soglasju s to ključno značilnostjo opredelimo kot **omejeno ali delno modernizirano družbo**.

Večina teh družb je (danes) industrializirana, kar je nedvomna značilnost modernosti; nikoli pa niso dosegle stopnje generalizirane blagovne produkcije, ki je resnična šifra modernosti. Te stopnje blagovne produkcije niso dosegle prav zaradi **določenega načina** industrializacije: rezultat državno posredovane (izredno hitre, zgoščene) industrializacije je lahko le delna, enodimenzionalna modernizacija. Na koncu procesa državno posredovane (izredno hitre, zgoščene ...) industrializacije se izkaže, da je problem v procentu te delne modernizacije: kreator modernizacije **onemogoča** stik z modernostjo.

V primeru državno industrializirane oz. delno modernizirane družbe gre (očitno) za vzpostavitev strukturalne nemožnosti dokončanja procesa modernizacije: brez kategorialne avtonomnosti trga se država neposredno naveže na (industrializirano) produkcijo. To je seveda najtežavnejši problem delno modernizirane družbe. To ni (samo) problem (zgodovinsko **neakumulirane**) moči neke posebne družbene skupine (politične birokracije), temveč problem načina strukturiranja celotne družbe; neomejene rigidnosti organizacije industrijskega dela, ki se brez prekinitev, kontinuirano razpotegne iz industrijskega obrata na celotno družbo. **Ta enotnost produkcije in države oz. to nerazlikovanje države in družbe, utemeljeno (kar) v »likvidaciji« trga, je vitalni princip strukturne nemožnosti dokončanja modernizacije državno industrializirane, torej delno modernizirane družbe ...**

V skladu s pravkar orisanim konceptualnim razlikovanjem delno moderniziranih in modernih družb je tudi (v analitične namene seveda poenostavljeno) razlikovanje med dvema osnovnima tipoma industrijskega produkcijskega aparata: politično-birokratsko in tržno naravnano različico tega aparata. Gre seveda za proizvodne organizacije, ki delujejo v državno/socialističnem in tržnem kontekstu ...

Že iz dosedanje izpeljave je razvidno, da se (ob mnogih formalnih podobnostih) te organizacije bistveno razlikujejo med seboj. Tako so na primer v obeh primerih te proizvodne organizacije hierarhično strukturirane, vendar pa je narava teh »notranjih« hierarhij povsem različna: v prvem primeru je **neposredni** kriterij hierarhične organizacije optimalna reprodukcija politične moči in seveda mehanizma reprodukcije te moči – kontinuuma državno-partijske hierarhije kot priključka rigidne organizacije industrijskega dela, v drugem primeru pa je **neposredni kriterij te formalno enake (ali podobne) organizacije princip rentabilnosti**. Država je seveda tudi v tem (drugem) primeru hierarhično organizirana, ta hierarhija pa ni v neposrednem stiku z notranjo organizacijo industrijskega dela: med ti dve hierarhiji se vmešča kompeticija tržnih subjektov ...

Glede na pravkar (konceptualno) identificirana kriterija, ki izhajata iz

kvalitativno različnih okolij teh organizacij, se strukturirata tudi dva bistveno različna tipa hierarhije: racionalna, tržno naravnana hierarhija, značilna za moderni industrijski produkcijski aparat oz. za industrijsko **podjetje** in rigidna državno-partijsko naravnana hierarhija »podjetja« v socializmu.

Le znotraj prvega tipa (racionalne, tržno naravnane hierarhije) se oblikuje industrijski profesionallec. Gre za agenta podjetja, ki združuje v sebi določena organizacijska in strokovna (sistematična, teoretična) znanja. Ta znanja so vitalna oblika posredovanja, (reprodukcije) racionalne hierarhije; prek spoznanj (le-ta ga definirajo kot profesionalca) profesionallec (tudi) oblikuje racionalno hierarhijo: industrijski profesionallec je zasidran v svojo profesijo, ta pa v racionalno hierarhijo. Skratka, proces profesionalizacije je (tudi) proces permanentne racionalizacije hierarhije. To, kar se s stališča posameznika izkaže kot profesionalna kariera, je s stališča organizacije reprodukcija racionalne hierarhije organizacije ... Seveda je za vrhunškega industrijskega profesionalca rezervirano specialno mesto: vrh industrijskega podjetja. Vrhunski profesionallec je torej »zaključek« racionalne industrijske hierarhije. Druga stran tega »zaključka« je totalna deprofesionalizacija, ki se kaže v območju razkosanega dela kot usoda delavca – operaterja ...

V netržnem kontekstu totalni deprofesionalizaciji v območju razkosanega dela iz »struktu(ral)nih razlogov« ne ustreza profesionalizacija elite: pripadnik te elite svojo funkcijo opravlja kot funkcijo, ki je prehodna faza neke po naravi drugačne, državno-partijske kariere. V tem primeru je območje gibanja nosilcev funkcij koordinacije industrijskega dela neprimerno širše, zaradi tega pa skupni imenovalac teh funkcij (tudi) neprimerno ožji (oz. nižji). Njihovo delovanje znotraj produkcijskih aparatov je samo predigra karier, ki implicirajo **deprofesionalizacijo** ...

Nasprotje, ki v modernih industrijskih družbah izsiljuje organski prehod v postmodernizem, je nasprotje industrijskega reda, hierarhične organizacije in nasploh funkcionalne moči po eni, ter teoretičnega znanja oziroma strokovnega, profesionalnega razvoja vsakega posameznika po drugi strani. To je konflikt, v katerem se oblikuje nekakšen nov, postindustrijski – za sedaj še zmeraj le latentno neelitistični – profesionallec. Premik težišča proizvodnje na teoretično znanje pomeni notranje spreminjanje narave profesionalne elite: odpira se proces (možnost procesa) produktivnega razpada tradicionalne industrijske elite.

V netržnem kontekstu pravkar orisano nasprotje sploh ni mogoče: industrijski profesionallec se (sistemsko) deprofesionalizira kot nabornik ali kot kandidat državno-partijske elite ...

To so izhodišča, s katerih bomo poskušali tematizirati (način) tematiziranja jugoslovanske družbe v naši (kritični) sociologiji.

Naša teza je, da se v naši (kritični) sociologiji ne upoštevajo dovolj našete odločilne značilnosti (tradicionalnega) socializma. To neupoštevanje pa vpliva na naravo strateških implikacij, ki se izpeljujejo iz socioloških raziskav.

Po neki implicitni predpostavki socioloških raziskav je modernost – z doseženo stopnjo industrializma – zgodovinsko že instalirana v jugoslovansko družbo. Najbolj znani izraz te predpostavke je teza o obstoju racionalne hierarhije (oz. strukture **podjetja**) v jugoslovanski delovni organizaciji, ki pa se zaradi politično-institucionalnih blokad ne more izraziti kot racionalna organizacija. Problem je torej (le še) v (etatističnih) blokadah modernosti. Iz tega izhodišča izpeljujejo strategijo **deblokade** modernosti (podjetja), kot prvi pogoj te deblokade pa identificirajo »uvajanje tržnega sistema«.

Po mojem mnenju iz rezultatov empiričnih raziskav, na katere se naslanjajo nekatere od najbolj značilnih ugotovitev kritične sociologije – celo iz večjega dela teh ugotovitev samih – sledi, da je največji problem (strategije) deblokade prav njen prvi pogoj – uvajanje tržnega sistema ...

Osnovna značilnost (jugoslovanskega) socializma je zgodovinska strukturiranost prostora posredovanja produkcije in porabe kot prostora netržnega posredovanja teh sfer: prav ta strukturiranost determinira proces reprodukcije družbe kot proces reprodukcije **določene** družbene strukture in **določene** stratifikacije družbenih skupin. Določenost je v kontinuumu birokratske hierarhije in njegovi vpetosti v vse dimenzije družbenega življenja (vključno z vsakdanjikom družbenih slojev, ki so osnova te hierarhije). Iz območja takšnega tipa (strukturiranja) družbe(nega) se ni možno vključevati v epohalno tendenco postindustrializma oz. v konkurenčno profesionalizacijo dela. Temeljni pogoj produktivnega, neinferiornega vključevanja v epohalno tendenco postindustrializma je doseganje (nivoja) modernosti. Vprašanje doseganja modernosti v družbah, v katerih je – v zgodovinsko izredno zgošчени obliki – že realiziran program delne modernizacije (oz. državne industrializacije), pa je vprašanje spremembe tipa (strukturiranja) družbe(nega).

II.

Sociološke raziskave (ki bolj ali manj kontinuirano potekajo od konca šestdesetih let) so prepričljivo pokazale, da je oligarhično strukturirana moč stalna in bistvena značilnost socialnega sistema jugoslovanske delovne organizacije.⁶

Iz teh raziskav izhaja, da ima ta moč dva glavna vira: (1.) samo »klasično« organizacijo, ki je značilnost vsakega industrijskega produkcijskega aparata, in (2.) aktualno politično institucionalno »okolico« jugoslovanske delovne organizacije.

(1.) Eden najpomembnejših in splošnih virov moči profesionalne uprave, tako v jugoslovanskem kot tudi v kateremkoli drugem industrijskem produkcijskem aparatu, je sama notranja organizacija tega aparata, ki se oblikuje v interakciji – ter vzpostavlja kot matrika interakcij – tehničnega in socialnega sistema tega aparata. Gre namreč za značilno **industrijsko** delitev dela znotraj procesa proizvodnje: tipična industrijska porazdelitev različnih **fragmentov** nekega produkcijskega procesa na **različne** individue se lahko poveže v enoten produkcijski proces le ob pomoči – tej fragmentarnosti odgovarjajoče – ekstremne koncentracije integrirajoče/upravljalске dejavnosti v eni sami točki »delovnega telesa«. Horizontalna specializacija (porazdelitev različnih operacij na delavce oz. proizvodna delitev dela) po eni strani ter upravljalški kontrapunkt te delitve dela po drugi strani sta pola kvantitativno in kvalitativno neenake delitve dejavnosti v industrijskem obratu. Prav ta bistveno neenaka porazdelitev (porazdelitev kvalitativno neenakih dejavnosti na različne **individue**) je interakcijska matrika tehničnega in socialnega sistema, po kateri se oblikuje upravljalška piramida – rigidna industrijska hierarhija kot način (re)produkcije moči uprave industrijskega produkcijskega aparata.⁷

Pravkar orisana značilnost delitve dela torej utemeljuje rigidno hierarhično strukturo socialnega sistema tega aparata in temu primerno kopičenje moči v rokah uprave. Ta koncentracija moči je preprosto bistven pogoj za vzpostavitev in delovanje industrijskega sociotehničnega sistema kot **produkcijskega** sistema.

Prav fragmentacijo dela ter iz nje izpeljano diferenciacijo druge stopnje (»po vertikali« delovnega telesa) je Braverman identificiral kot vitalni princip

organizacije modernega podjetja, ki je v funkciji procesa oplajanja vrednosti (Braverman, 1974). Pojem taylorizma – v Bravermanovi interpretaciji – se »omejuje« prav na tako razumljen vitalni princip organizacije modernega podjetja.

Zanimivo je, da je – pogosto sicer neeksplicirano – izhodišče naših socioloških raziskav prav podmena o tayloristični organiziranosti naših delovnih organizacij. Tako se, na primer, iz raziskav delovnih motivacij, ki prevladujejo v našem gospodarstvu, izpeljuje teza, da je tradicionalni **tayloristični model kot motivacijska osnova vgrajen v naš samoupravni sistem**.⁸ Temu se – seveda popolnoma upravičeno – dodaja, da ta model implicira tehnokracijo, kajti »taylorizem je tehnokratizem par excellence« (Županov, 1986; 240). In ker je – v organizacijskem smislu – taylorizem (rigidna) hierarhičnost, ki je »vgrajena v naš samoupravni sistem«, so tudi naše gospodarske organizacije dejansko tayloristično-hierarhične organizacije.⁹ Če začasno pustimo ob strani večpomenskost termina taylorizem ter se omejimo na njegov **pojem** (kakor ga je opredelil Braverman), lahko ugotovimo, da je delitev »po vertikali« našega »podjetja« v naši sociologiji razumljena kot mehanizem deriviranja (naše) tehnokratske moči. Prav to pa je sled nekega (sicer neekspliciranega) interpretacijskega obrazca, po katerem je taylorizem, oz. tehnokratizem par excellence, torej racionalna, **moderna** organizacija industrijskega podjetja zgodovinsko že vgrajena v naše gospodarske organizacije ...

(2.) Drugi ključni vzrok oligarhičnega strukturiranja moči na ravni jugoslovanske delovne organizacije je njeno dominantno okolje: naš **aktualni politično-institucionalni sistem**.

Naš politični sistem sestavljata – po ugotovitvah Jerovška in Županova (1986) – dva različna segmenta: sistem **socialistične demokracije** (njegovo organizacijsko načelo je decentralizacija, organizacijska struktura sistem delavskega samoupravljanja, vrednostni okvir pa demokratičnost) in sistem **diktature proletariata** (katerega organizacijsko načelo je demokratski centralizem, organizacijska struktura leninistična partija in država, vrednostni okvir pa avtoritarnost) (prav tam, 151). **Naš politični sistem je torej dualističen**. Z materializacijo tega konceptualnega dualizma je sistemsko aktivirana kolizija dveh protislovnih prijemov za organiziranje družbenega življenja (samoupravnega, ki favorizira trg, in državno-partijskega, ki favorizira povezovanje prek enega centra). Rezultat te kolizije je aktualni politični sistem, ki ga v glavnem označujejo (1) neposredne, vendar **netržne** zveze in (2) policentričen državno-partijskega kompleksa.

Jerovšek in Županov sta identificirala nekaj osnovnih učinkov oziroma načinov delovanja takšnega političnega sistema na gospodarstvo. Čeprav neposredno tematizirata (velike) integracije, gre v bistvu za neke ključne lastnosti političnega »faktorja«, njegovega delovanja in vpliva na strukturiranje jugoslovanske delovne organizacije.

Na osnovi grobega povzetka rezultata njunih izvajanj lahko rečemo, da naš politični sistem ali preprečuje integracije ali pa privede v ekonomsko neutemeljene »integracije« (prav tam, 157). Prav zaradi dominantnega okolja naših delovnih organizacij le-te ne morejo biti skladna, federativna koordinacija specializiranih skupin (tozdov), sozdi ne morejo biti strateški managementi, integracije se ne morejo organsko razvijati ... Razumljivo je tudi, da ima empirična velikost naše delovne organizacije v razmerah nestabilnega in nepredvidljivega okolja zelo malo zveze z optimalno velikostjo organizacije, ki je v tržnem kontekstu dimenzionirana na podlagi izračunavanja dejanskih stroškov proizvodnje ... Naravna posledica ukinjanja trga je porast birokraci-

je (na teritorialni ravni), tako po moči kot po številu (prav tam, 168–169) ...

Sistemska zaokrožen tip alokacije resursov (viri sredstev občinskih proračunov, kadrovanja na ravni občine in podobno) vpliva na »decentriranje« vsakega našega velikega gospodarskega sistema ter na njegovo razpršenost na teritorialne centre moči (občine): k tem centrom »gravitirajo« posamezni deli naših velikih gospodarskih sistemov ... »Distribucija moči je v skladu s teritorialno in ne funkcionalno delitvijo dela« (prav tam, 170).

Opisano decentriranje velikih gospodarskih sistemov je **posledica**, pa tudi – ko je že tu – sorazmerno samostojen vzrok za instaliranje interesov (lokalnih) političnih struktur v strukturo teh velikih gospodarskih sistemov. Drugače povedano, naša delovna organizacija je »trajno priključena na širši družbeni sistem, s katerega priteka v organizacijo politokratska moč«. Ta »priključenost« ima svojo konkretno sociološko vsebino v trdni povezavi med direktorjem in lokalnim državno-partijskim centrom: »Glavni kanal ... (dotekanja politokratske moči) je direktor podjetja« (prav tam, 175).¹⁰ Ta proces stapljanja in prelivanja moči je najbolj očiten v empirično razširjeni praksi t. i. horizontalnega kroženja kadrov in ima – sodeč po raziskavah tega procesa – vsaj dve pomembni implikaciji: prvič, posega v proces globalnega strukturiranja jugoslovanske družbe in po nekaterih avtorjih celo predstavlja eno od vitalnih točk procesa strukturiranja velikih družbenih skupin v Jugoslaviji,¹¹ in drugič, bistveno vpliva tudi na način strukturiranja in koncentracije moči v jugoslovanskem podjetju.

Tu nas za zdaj zanima samo druga implikacija povezanosti – povezanost profesionalne uprave podjetja z lokalnim državno-partijskim centrom. Iz predstavljenih analiz (posebno npr. Rus, Adam, 1986) lahko sklepamo, da znatna povezanost uprave podjetja z »občino« onemogoča profesionalizacijo te uprave, vpliva na njeno obnašanje pri oblikovanju koalicij v delovni organizaciji, na pretirano politizacijo sporov in končno na blokado in birokratizacijo organizacije. Zato je tudi razumljiva kritika, ki se s polja sociologije usmerja k horizontalnemu kroženju kadrov (s političnih na gospodarske in strokovne funkcije ter obratno) kot najbolj izraziti manifestaciji te povezanosti. »Prav to kroženje ustvarja tako imenovano meritokracijo, ki nima niti ustreznega profesionalnega znanja niti dovolj političnih kvalitet, pa zaradi tega manipulira tako s strokovnim znanjem kot tudi s politično močjo« (Rus, v: Rus, Adam, 1986, 120).

Prav opisane ugotovitve o implikacijah povezanosti uprave podjetja in »občine« na procese strukturiranja socialnega sistema delovne organizacije potrjujejo tezo, da je drugi poglavitni vir moči profesionalne uprave jugoslovanskega »podjetja« dominantno (neposredno) okolje te organizacije, namreč naš aktualni politično-institucionalni sistem (v svoji empirični, posebej pa v lokalno-občinski izdaji). Prek tega drugega osnovnega vira svoje moči se profesionalna uprava jugoslovanskega podjetja vzpostavi kot specifična, bistveno netržna, na lokalni politično-partijski center orientirana oligarhijska moč.

Tako utemeljena moč profesionalne uprave jugoslovanskega podjetja ima drugo stran medalje v zatrtosti in zablokiranosti tehnične inteligence, ki se kaže v nerazvitosti inovativnih podsistemov, v nemoči in/ali pasivnem odporu delavcev ter v vsesplošni demotivaciji za delo ...

Položaj tehnične inteligence je v naši sociološki literaturi najbolj nazorno opisan skozi kritiko stanja inovativnega dela v naših delovnih organizacijah.

Stanje inovacij v naši industriji je v primerjavi s svetom porazno: za razvitim svetom zaostajamo v tem pogledu kvantitativno in kvalitativno (Kos, 1986; 38) prepričljivo najslabši pa smo tudi, če se primerjamo – vsaj kar zade-

va motivacijo za inovativno delo – z deželami, s katerimi se lahko primerjamo po stopnji razvoja (ne glede na to, ali so te države na zahodu ali vzhodu) (Županov, 1986; 250). Najdemo se v paradoksnih situacijah: tehnična inteligenca se fizično večja, število patentov pa se zmanjšuje. Priče smo krizi tehnične inteligence v Jugoslaviji. Kaj so vzroki te krize? »Kako pojasniti to bedno in skrajno zaskrbljujoče stanje na področju inovativnega dela?« (prav tam, 252).

Sodeč po opisih pritiskov, pod katerimi deluje tehniška inteligenca (in nasploh možnosti za inovativno delo), je temeljni vzrok njene krize (oziroma krize inovativnega dela) v skrajni birokratizaciji naše proizvodne organizacije oziroma v takšni distribuciji moči (ter v prej opisanih izvorih moči), ki po svoji naravi kot posebna, politokratsko impregnirana oblika oligarhične moči »po definiciji« blokira inovativno delo. Ta blokada se vzpostavlja s posredovanjem egalitarističnega pritiska okolja, in sicer pretežno v obliki materialne in intelektualne uravnilovke.¹²

Iz fragmentarnih opisov **subjektov** pritiska, za katere gre, lahko zaslutimo tudi obrise vertikalnih, *ad hoc* koalicij, ki so imanentne načinu reprodukcije moči profesionalno nekompetentnih vodstev (vezanih na lokalne državno-partijske centre moči). Po teh opisih se neposredni producenti pritiskov »rekrutirajo« iz vrst administrativnih delavcev in iz vrst delavcev v spremljevalnih službah (mojstrski »sloj« z nižjo šolsko izobrazbo). Te skupine se povezujejo z večino najnižje plačanih delavcev. To je socialna opora levičarsko-sektaškim spletkam in šikaniranju, ti s svojim pritiskom naredijo inženirje za birokrate (Kos, 1986; 56). »Protiprofesionalizem in protiintelektualizem sta brata, otroka primitivizma in dogmatizma« (prav tam, 56). Obstajajo celo pričevanja o tem, da so bili inženirji in konstruktorji prvi na udaru, ko so v začetku osemdesetih let podjetja tonila v izgube. »Mnoge inženirje so poslali za stroje, ker lahko bojda nesrečo prebrodimo edino 'z zaposlovanjem neproduktivcev'« (prav tam, 55). »Trdimo lahko, da je bila na začetku krize, v letih 1981/82, razbita večina inovacijskih centrov v proizvodnih delovnih organizacijah« (prav tam, 53).

Celotno »podobo« socialnega sistema naše delovne organizacije dopolnjujejo podatki o osnovnih lastnostih (strukturni zavesti) delavcev.

Empirične raziskave, izvedene v sedemdesetih letih, kažejo »zelo veliko avtoritarnost« delavcev (ta se kaže v njihovih stališčih do vzgoje otrok, do vloge žene ipd.). Delavci so najmanj participativno usmerjeni in najmanj pripravljeni sprejemati družbene spremembe (Arzenšek, 1984 B; 420). Empirična raziskovanja so potrdila, da je »odsotnost socialistične solidarnosti pogostejša pri delavcih in pisarniškem osebju« kot pri strokovnjakih in vodilnih osebah, pa tudi apolitičen odnos do socializma je prav tako najpogostejši pri delavcih.

Zaporedje najvažnejših motivov za delavce je: stalna zaposlitev, dobri delavci, osebni dohodek in dobri predstojniki. Delavci imajo za najmanj pomembne motive motive v zvezi z izražanjem osebnosti in samoupravljanjem. Motivi v zvezi z avtonomijo so na splošno v skupini najmanj pomembnih motivov v vseh kategorijah zaposlenih. Večina delavcev je odtujena od dela: delo jim je sredstvo za življenje; v razmerah obstoječe industrijske delitve dela »politična aktivnost delavcev ne zmanjšuje občutka odtujenosti od dela« (prav tam, 428). Odtujenega dela pa delavci ne občutijo kot frustracije: »Neugodna primarna socializacija in fragmentarne delovne izkušnje oblikujejo vrednostno orientacijo delavcev, tako da le-ta otežuje doživljanje odtujenega dela kot frustracijo« (prav tam, 429).

Med delavci je najpogostejša egalitarna orientacija (večina se jih ne strinja z nagrajevanjem po delu); »delavci izkazujejo tudi večji etnocentrizem kot

druge socioprofesionalne skupine» (prav tam, 431) ...

Sociološke raziskave očitno kažejo, da je jugoslovanska delovna organizacija v večini primerov zbirokratiziran, neinventiven in, s stališča tržnih kriterijev (v primerjavi z organizacijami, ki delujejo v tržnih razmerah), neracionalno organiziran produkcijski aparat. Največjo moč v tej organizaciji ima profesionalna uprava. Ta moč sicer izhaja iz mesta v delitvi dela, ki ga uprava zavzema v delovni organizaciji, njena prava »narava« pa se oblikuje v interakciji s specifičnim okoljem – našim obstoječim politično-institucionalnim sistemom (povezava direktorja z lokalnim državno-partijskim centrom).

V oligarhično strukturiranem socialnem sistemu jugoslovanske delovne organizacije dejansko obstajajo (in delujejo) različni samoupravní organi; raziskave ugotavljajo nedvoumno razširjenost in – v primerjavi z drugimi oblikami participacije – visoko intenzivnost »samoupravnih aktivnosti« v jugoslovanski delovni organizaciji. Za sociologe je pravzaprav nesporno, da je prva in tudi najočitnejša specifičnost jugoslovanske delovne organizacije prav (institucionalno) samoupravljanje.

V novejšem času pa je znotraj sociologije opaziti znake bolj radikalnega in poglobljenega preverjanja (rezultatov) samoupravljanja v jugoslovanskem »podjetju«. Glede na to, da je bilo samoupravljanje – posebno po institucionalnih reformah iz prve polovice sedemdesetih let – konceptualno usmerjeno v prerazpodelitev moči v delovni organizaciji in ker do takšne prerazpodelitve moči medtem ni prišlo (glej npr.: Arzenšek, 1984 A), je jasno, da je v ospredje prišlo vprašanje dometa, dejanskih funkcij in potenciala takšnega (institucionalnega) samoupravljanja.

Večina sociologov je sprejela ugotovitev, da označuje jugoslovansko delovno organizacijo **dualistična** organizacijska shema – participativna (samoupravni kolektiv) in hierarhična (podjetje) (Županov, 1983).

Poglejmo, kakšne teoretične in politične posledice so sociologi izpeljali iz te ugotovitve.

Glavno vprašanje je zadevalo način reguliranja razmerja med participativno in hierarhično komponento (organizacijsko shemo) jugoslovanske delovne organizacije.

Po vsem sodeč – tako (v glavnem) sklepa kritična sociologija – razmerje med dvema organizacijskima komponentama **konceptualno** ni dobro postavljeno: koncepcija samoupravnega podjetja pojmuje delovno organizacijo kot nediferencirano in harmonično skupnost. Normativna distribucija moči je ignorirala dejansko distribucijo moči v jugoslovanskih delovnih organizacijah. Institucionalni sistem je namreč dodelil podjetniško funkcijo samoupravnemu podjetju (pravzaprav: kolektivu). Te funkcije delavski svet, nosilec legitimne moči, ni mogel (ni bil v stanju) sprejeti: zadel je ob meje, ki izhajajo iz splošnega načela organizacije vsakega industrijskega produkcijskega aparata. »Eden glavnih razlogov, da je vodstvo (management) *de facto* izvajalo to funkcijo, je preprosto v strokovni ekspertizi in tehnični delitvi dela, ki je neizbežen moment industrijske organizacije in industrijske družbe nasploh« (Adam, v: Rus, Adam, 1986; 198). Uprava ima torej **nelegitimno** moč, legitimnost priskrbi tej moči prek delavskega sveta. Koncepcija samoupravne delovne organizacije, ki je ignorirala dejansko distribucijo moči oziroma bistvene lastnosti socialnega sistema vsakega industrijskega produkcijskega aparata, je bila izraziteje materializirana v sedemdesetih letih. Materializacija te koncepcije je dala sinkretično in konfužno socialno harmonijo.

Zdi se, da je med sociologi na splošno sprejeto stališče o (dosedanji) neadekvatni regulaciji dveh načel (samoupravljanja in hierarhije) kot poglavit-

nem viru blokade (»samoupravne birokratizacije«) jugoslovanskega podjetja.

Zato pa tudi iščejo rešitve v območju (spremembe načina regulacije) medsebojnega razmerja teh dveh temeljnih komponent (ali organizacijskih shem) jugoslovanskega podjetja. Rekli bi lahko, da je temeljna postavka za razrešitev kolizije med dvema organizacijskima principoma (ki jo implicitno ali eksplicitno predlagajo) **opredeljena v nujnosti po legalizaciji skupinskih (profesionalnih) interesov v jugoslovanski delovni organizaciji.**¹³ Ta zahteva za legalizacijo pluralnosti socialne strukture jugoslovanske delovne organizacije je logično eksplicirana tudi kot nujnost (a) **institucionalizacije industrijskega konflikta**, oziroma precizirana kot (a/1) neobhodnost sindikalizacije delavstva in njegove avtonomne samoregulacije na eni in (a/2) profesionalizacije managementa in legitimizacije njegove moči na drugi strani.

Sele na teh predpostavkah je mogoče prerazporeditev moči in razvijanje participativne strukture, ki bi bila v funkciji racionalizacije in s tem tudi razvoja (organizacije). Del sociologov implicitno ali eksplicitno zastopa mnenje, da je mogoče razviti takšno participativno strukturo ob »opiranju« na obstoječe samoupravljanje: sedanja participativna struktura predstavlja »most«, čisto dobro oziroma sprejemljivo obliko posredovanja prehoda k racionalni organizaciji. Drugo, radikalnejše mnenje, implicira neki bolj skeptični odnos do potenciala strukture obstoječega institucionalnega samoupravljanja ...

III.

Ob (prej skiciranih) predlogih za racionalizacijo socialnega sistema jugoslovanske delovne organizacije odpira diagnoza o oligarhičnosti in dvojnosti jugoslovanske delovne organizacije tudi vprašanja, ki segajo v polje diskusije o ključnih lastnostih ali »naravi« (tradicionalnega) socializma. Tako na primer že sama diagnoza oligarhične distribucije moči v (socialnem sistemu) jugoslovanske delovne organizacije »vsiljuje« tudi vprašanje o izvoru te moči. Brez tematiziranja »narave« jugoslovanske družbe, načina reprodukcije (strukture) te družbe, itd. seveda na to vprašanje ni mogoče zadovoljivo odgovoriti ...

Iz perspektive koncepta »delno modernizirane družbe« oz. naše interpretacijske sheme (kakor smo jo pač orisali na začetku tega teksta) je možno oblikovati nekaj osnovnih kritičnih pripomb »na račun« dosedanjih raziskav socialnega sistema jugoslovanske delovne organizacije. Te pripombe seveda predvsem zadevajo (večinoma implicitne) odgovore na »večja« vprašanja (o »naravi« socializma nasploh in jugoslovanske družbe posebej), ki so vsebovani v teh raziskavah. Naše branje teh raziskav razkriva potrebo po določenih, vsaj minimalnih, spremembah »v poudarkih« nekaterih ključnih tez in (teoretičnih in strateških) implikacij, ki so bile doslej, vsekakor korektno in dosledno, izpeljane iz teh tez.

1. Po eni od ključnih tez raziskovanj, ki smo jih tematizirali v tem prikazu, jugoslovansko podjetje bistveno označuje neadekvatno regulirano razmerje in odtod kolizija med dvema (protislovnima) organizacijskima načeloma. Ta kolizija je opredeljena tudi kot (osnovni) vzrok krize (blokade oziroma »samoupravne birokratizacije«) jugoslovanske delovne organizacije, rešitev pa – v skladu s to ugotovitvijo – iščejo v novih načinih reguliranja medsebojnega razmerja teh dveh organizacijskih principov (participativnega – samoupravnega kolektiva in hierarhičnega – podjetja).

Iz predloga novih načinov regulacije razmerja med njima (npr. legalizaci-

ja managementa ipd.) nedvoumno izhaja, da je sama po sebi razumljiva, nereflektirana predpostavka teh izvajanj **teza o obstoju racionalne hierarhije** jugoslovanskega podjetja, ki pa se zaradi institucionalnih blokad (kot npr. nediiferenciranih pristojnosti uprave in samoupravnih organov podjetja) ne more izraziti kot racionalna organizacija.

Toda prav raziskovanja distribucije moči v jugoslovanski delovni organizaciji in še posebej opis ključnih virov te moči nedvoumno kažejo, da hierarhija jugoslovanskega podjetja nikakor ne more biti uvrščena v kategorijo – ali tip – racionalne hierarhije.

2. Po dokaj podrobni in zvesti rekonstrukciji osnovnih virov moči profesionalne uprave jugoslovanske delovne organizacije lahko namreč sklenemo, da je – poleg kompleksnosti industrijskega, socio-tehničnega sistema delovne organizacije (in zahtev, ki izhajajo iz njega) – drugi ključni vir moči profesionalne uprave jugoslovanskega »podjetja«¹⁴ državno-partijska »struktura«. Če je, ob razumljivih empiričnih odstopanjih, ta vir moči v jugoslovanskem »primeru«¹⁵ vseeno toliko pomemben, da ima odločilen vpliv na procese strukturiranja socialnega sistema – oziroma distribucije moči – v jugoslovanski delovni organizaciji, potem je tudi povsem gotovo, da pripada jugoslovanska delovna organizacija tistemu tipu proizvodnih aparatov, ki jim je imanentna politično-birokratska organizacija industrijskega dela. Zdi se, da rezultati empiričnih raziskav na tem področju ne puščajo dosti dilem: za jugoslovansko »podjetje«¹⁶ je značilna »rigidna«¹⁷ (na poseben, »ovinkast«¹⁸ način) državno-partijsko naravnana hierarhija, ki po definiciji nima veliko zveze z racionalno, tržno usmerjeno hierarhijo modernega (industrijskega) podjetja.

3. Iz tega sledi, da pomeni diagnoza o dvojnosti organizacijske zgradbe jugoslovanskega »podjetja«¹⁹ nekakšno zamenjavo tez: dvojnost namreč zares obstaja, vendar pa ne kot dvojnost racionalne hierarhije (tržno naravnani industrijski aparat) in participativne strukture, marveč kot dvojnost hierarhije državno-partijsko naravnane proizvodnega aparata in participacije delavcev v tako urejenem aparatu. Razlika je seveda **kardinalna**.¹⁴

4. To so ugotovitve, ki »sugerirajo«²⁰ potrebo po razvijanju in uporabi neke »alternativne«²¹ (tem ugotovitvam primernejše) interpretativne sheme.

Če je jugoslovanska delovna organizacija bistveno državno-partijsko naravnana organizacija – torej organizacija, ki ji je sicer imanentna rigidna, ne pa tudi racionalna hierarhija – potem imamo v primeru jugoslovanske družbe opravka z obliko družbe, ki je zgodovinsko strukturirana po načelu netržnega posredovanja produkcije in porabe. To pa je poseben tip **industrijske** družbe, ki mu je – prav zaradi zgodovinsko specifičnega načina lastnega strukturiranja – načelno nedosegljiva raven razvite – tržno generalizirane – blagovne produkcije: jugoslovanska družba je omejeno modernizirana družba.

Prav v primeru Jugoslavije je imel vdor države v polje posredovanja produkcije in porabe (skorajda) paradigmatično naravo: Jugoslavija je bila v času tega vdora resnično na robu modernosti oziroma na pragu industrijskega razvoja. Bila je ujeta v zanko upočasnjene kapitalistične industrializacije. Način razrešitve tega problema oz. »pobega«²² iz (sveta) roba modernosti – državno vodena industrializacija – je sicer omogočil radikalno diferenciranje sfer produkcije in porabe, istočasno pa se je vzpostavil kot struktur(al)na ovira za dokončanje procesa modernizacije v Jugoslaviji.

Raziskovalci socialne strukture razkrivajo isti problem na neki drugi ravni. V luči njihovih raziskav lahko obstoječo socialno strukturo jugoslovanske družbe, kot tudi »hierarhični odnos med posameznimi elementi te strukture«, razumemo kot svojevrstno »povračilo«²³ za (način) preboj(a) prve velike bloka-

de jugoslovanske družbe – upočasnjene kapitalistične industrializacije (Mrkšić, 1987). Cena tega prvega preboja se izraža kot nova, »deformirana« socialna struktura in kot – v skladu z njo – druga velika blokada.

Natančni analizi, ki ugotavlja deformiranost socialne strukture jugoslovanske družbe (Mrkšić), je komplementarno nekoliko bolj abstraktno, a metodično produktivno vztrajanje pri določanju pravega bistva, »narave« jugoslovanske družbe (Lazić, 1987). Komplementarnost je videti v tem, da pripada morda identificirana »deformacija« samemu bistvu, ki ga išče Lazić: kar se s stališča norme¹⁵ kaže kot deformacija, je samo materializacija vitalnega principa strukturiranja zgodovinsko opredeljenega tipa družbe.

Med najbolj razpoznavnimi sledmi materializacije tega vitalnega principa (strukturiranja nekega zgodovinsko opredeljenega tipa družbe) je fragmentiranost socialne strukture jugoslovanske družbe. Sociologi prištevajo med ključne vzroke te fragmentarnosti **odsotnost** močnih profesionalnih in razrednih organizacij (kar je seveda res). Edina »težava« je le v tem, da je ta »odsotnost« v popolnem soglasju z vitalnim načinom strukturiranja (vsake) omejeno modernizirane – torej tudi jugoslovanske – družbe: v zgodovinsko strukturiranem prostoru netržnega posredovanja produkcije in porabe je profesionalizacija **disfunkcionalna**. Življenjske kariere latentnih profesionalcev potekajo v obliki (spiralnega) kroženja kadrov »navzgor«, po tirihi hierarhije, ki je brez prekinitev, kontinuirano razpotežnjena iz industrijskega obrata na celotno družbo. Tu gre za načelo strukturiranja, ki izničuje razliko(vanje) med državo in družbo: mehanizem proizvajanja trans-civilno-družbene in trans-politično-državne, oligarhične moči ...

5. Sprememba perspektive (ali načina) branja nekaterih rezultatov dosežanih socioloških raziskav, ki jo tukaj predlagamo, seveda ne zmanjšuje pomena – in polne upravičenosti – zahtev po legalizaciji pluralnosti socialne strukture jugoslovanske delovne organizacije. Prav gotovo pa vpliva na oceno rezultatov, ki jih od teh sprememb lahko pričakujemo: preprosto priznanje dejanske distribucije moči v jugoslovanski delovni organizaciji – glede na identificirane pglavitne vire te moči – bi najverjetneje pripomoglo k utrjevanju nekakšne različice v bistvu netržnega »komuniciranja«. Gre za dokaj trivialno spoznanje, da management v naših organizacijah v resnici ne obstaja: ta »neobstoj« je najbrž dovolj prepričljiva razlaga, da njegovo osvobajanje ni možno »s priznavanjem dejanskega stanja«. Tisto, kar se iz takšnega priznavanja lahko **neposredno** osvobodi, ima povsem drugačno socialno vsebino.

Glede na naravo moči, ki bi bila (z legalizacijo stanja) lahko osvobojena, so popolnoma racionalni tudi razlogi, ki v takšni ali drugačni različici govore o nujnosti osvobajanja delavske protimoči kot možnega pomembnega »korektorja« legalizirane moči uprave delovne organizacije. A tudi to zahtevo po avtonomni sindikalizaciji delavstva bi morali soočiti (vsaj) z dvema kapitalnima dejstvoma: gre za delavstvo, ki mu je izkušnja v zvezi z nekaterimi »najneprijetnejšimi« funkcijami trga dela, popolnoma tuja in za delavstvo, ki odsotnost teh funkcij »nadoknadi« s sorazmerno mirnim prenašanjem vloge objekta oligarhične moči znotraj delovne organizacije.¹⁶ Povsem je jasno, da se sociopsihološka matrika tega delavstva ne more ujemati s socialno psihologijo in obnašanjem delavstva znotraj (klasičnega, zgodovinsko oblikovanega) institucionaliziranega industrijskega konflikta. Iz sindikalizacije objekta oligarhične moči in – morda – subjekta pasivnega odpora, iz takšnega »socialnega substrata« – najverjetneje – ne more **neposredno** iziti institucionalizacija in racionalizacija industrijskega konflikta ...

Vsa ta opozorila so usmerjena pravzaprav k vprašanju, ki ga lahko upora-

bimo za vse socialistične družbe: **Kakšen je pluralizem interesov, zgodovinsko proizveden v socializmu? Kakšna je vsebina interesov, ki so bili zgodovinsko homogenizirani v državno-partijskem »kotlu«?**

6. Seveda, legalizacijo obstoječe strukture moči v jugoslovanski delovni organizaciji ter odpiranje možnosti za oblikovanje delavske avtonomne protimoči je treba kombinirati s takšnim »decentriranjem« vodstev jugoslovanskih delovnih organizacij, ki bi njihove življenjske kariere usodno vezalo na delovne organizacije (oz. jih navezalo na usodo delovnih organizacij). Predpostavka takšne blokade tradicionalne socialistične »naveze« (povezave direktorja in – lokalnega – državno-partijskega centra) ter s tem tudi procesa horizontalnega kroženja kadrov pa je **dekoncentracija** moči (lokalnega) državno-partijskega centra (njegova pluralizacija) ... Šele kombiniranje teh sprememb lahko odpre proces izpeljave prvega pogoja deblokade – tistega, ki enostavno znotraj zgodovine tradicionalnega socializma do zdaj nikjer ni (bil) izpeljan.

Gre seveda za poseg v vprašanje **načina** struktuiranja celotne jugoslovanske družbe: **gre za strateško implikacijo, ki zadeva samo bistvo (struktuiranja moči) jugoslovanske družbe.** To ni vprašanje prestruktuiranja gospodarstva (iskanje nekakšne »prave« strukture gospodarstva), temveč vprašanje prestruktuiranja »**mehanizma**« strukturacije jugoslovanske družbe. Profesionalizacija uprave podjetja oz. samoproizvajanje managementa v procesu osamosvajanja jugoslovanske delovne organizacije ter sindikalizacija delavstva (seveda) ni nobeno »osvobajanje trga«. Del je neprimerno težavnejšega (in večjega) procesa **proizvajanja** trga, restrukturacije polja posredovanja produkcije in porabe: velika substitucija državne oblike s tržno obliko posredovanja teh sfer.

Le takšna prestrukturacija je pogoj (raz)vidnega ločevanja države in družbe – točka prehoda omejeno modernizirane družbe v moderno družbo ...

OPOMBE

- 1 Lahko omenim teorije St. Simona, Durkheima, Webra, Colina, Clarka, Arona itd. Med ključne značilnosti modernosti Weber nedvomno všteva **racionalno** oz. po računu kapitala orientirano podjetje. Glej npr.: Weber M., 1976, str. 65. Prav moderno podjetje pomeni po Webrovem mnenju oblast strokovnjakov in skladno s to oblastjo načelo hierarhične organizacije vseh instanc. Ta osnovna lastnost upravljanja sodobnega podjetja se razteza na vso družbo: kot je racionalno moderno podjetje, tako je racionalna tudi sodobna družba in zato hkrati (nujno) tudi birokratska.
- 2 Materializira(la) jo je kot natančno horizontalno specializacijo oz. kot nize preprostih rutinskih opravil industrijskih delavcev. Na ta način – z (raz)kosanjem dela – (je) ta hierarhija pravzaprav producira(la) temelj svoje lastne rigidnosti.
- 3 Znano je Marxovo razlikovanje družbenih odnosov neposredne osebne odvisnosti in tržno posredovane odvisnosti (oz. osebne neodvisnosti): produkcija na osnovi menjalne vrednosti (tržno posredovana odvisnost oz. odvisnost od stvari) je temeljna značilnost moderne industrijske družbe. Z razvojem menjalnih odnosov izginja patriarhalni red ter nastaja sodobna družba. Glej: Marx K., 1977, str. 55.
Produkcija za druge porabnike oz. ločenost produkcije in porabe ter nujno posredovanje z menjavo seveda ni bilo neznano, ni pa imelo osrednjega pomena za »predmoderne« družbe. V tem tekstu uporabljam »sliko« generalne delitve produkcije in porabe kot povzetek ali koristno »skrajšavo« sicer neprimerno bolj zapletene »zgodbe« geneze generalizirane blagovne produkcije. To sliko si sposojam pri Toflerju (1983).
- 4 Izvajanja v tem tekstu v dobršni meri izhajajo iz konceptualizacij razredne (kapitalistične) ter razredno razdeljene družbe, ki jih v kontekstu (svoje) teorije strukturacije razvija A. Giddens (Giddens 1973 in 1984).
- 5 »... socializem zmeraj bo imel toliko tržišča, kolikor ga mora imeti – manj kot ga je treba in več kot je dovoljeno«, Gligorov V., 1985, str. 255.
Gligorov je tudi avtor pomembnega pregleda konceptov industrializacije v socializmu. glej:

Gligorov V., 1984.

- 6 V šestdesetih in sedemdesetih letih so se s tovrstnimi raziskavami ukvarjali Županov, Rus, Arzenšek, Obradović idr. Glej o tem: Županov (1983A), Arzenšek (1981) in Adam (v: Rus, Adam 1986).
- 7 Natančnejšo razlago tega vprašanja sem poskušal dati v tekstu: **Specializacija in integracija dela v industrijskem obratu**, Vestnik ZRC SAZU, Ljubljana 1987.
- 8 Sociološke raziskave razkrivajo znatno spremembo hierarhije delovnih motivacij v našem gospodarstvu v zadnjih 25 letih (Županov, 1986, 237). Osební dohodek kot motiv se je prebil na prvo mesto in z njega izpodrnil internistične motivacije. Županov pojasnjuje to spremembo s širjenjem »razdrobljenega dela« oziroma s širjenjem mehanizacije in parcelizacije delovnih nalog (kar povzroča premik interesov z dela na potrošnjo), pa tudi s prilivom delovne sile iz vasi (za katero je denar izključni motiv za delo v industriji), poleg tega pa še z našimi »podstandardnimi zasluži«. Izmed teh dejavnikov postavlja Županov na prvo mesto priliv delovne sile s podeželja. Toda neodvisno od pomembnosti enega ali drugega dejavnika prevladuje (danes) pri nas nedvomno ideologija o denarni motivaciji kot primarni (in sploh edini) motivaciji vsakega posameznika. To pa pomeni – pravi Županov – da je tradicionalni, **tayloristični model** kot motivacijska osnova vgrajen v samoupravni sistem (prav tam, 240).
- 9 Te naše tayloristično-hierarhične organizacije – ugotavljata npr. Jerovšek in Županov (1986) – so istočasno institucionalno definirane kot nehierarhične organizacije. Ta problem kolizije dveh organizacijskih principov bom tematiziral pozneje.
- 10 Čeprav je moč direktorja jugoslovanske delovne organizacije pretežno politokratska, raziskovalci ne izključujejo možnosti, da obstajajo »alternativni« viri te moči. Če je direktor vključen v krog lokalnih funkcionarjev, je njegova moč politokratska; če pa ni vključen v ta krog, potem je njegova moč tehnokratska (Jerovšek, Županov, 1986; 175).
- 11 Raziskovanja vertikalne gibljivosti znotraj »razreda kolektivnih lastnikov« kažejo, da se »direktorji« (...) oblikujejo v glavni (neposredni) rekrutni nabiralnik za sloj političnih voditeljev« (Lazić, 1987; 128).
- 12 Po tipičnem stališču (ideologije) materialne uravnilovke je denarna nagrada možna samo za »konkretne«, fizično »merljive« učinke. Intelektualna uravnilovka izhaja iz »teorije« enakih sposobnosti, **forsirajo** pa jo – nekompetentni – strokovnjaki in – slabi – vodilni ljudje. Po teh ideoloških racionalizacijah je inovativno delo sicer treba nagraditi, ni pa ga mogoče nagraditi dvakrat: inovacija je redna delovna naloga (Županov, 1986; 253). Podlage takšnemu stališču je v izenačevanju kreacije in rutine: **razmišljanje ni delo**. Konkretne oblike, v katerih se preide z besed (»pravilno nagrajevanje«, »enake sposobnosti«) k dejanjem, so neizčrpne. Inovatorji so na primer v postopku ocenjevanja inovacije pogosto podvrženi pritisku dolge procedure, ki meji že na trpinčenje. Pri takšnem ravnanju celo izjemno visoka denarna nagrada (ki pa sploh ni pravilo) pristane na simbolični vrednosti (Županov, 1986; 254). Inovator je poleg tega pogosto tudi žrtev spletk in obtožb (»filozof«). Če se posveti svojemu (inovativnemu) delu, se izpostavi nevarnosti, da dobi – v »terapevtske« namene – operative in rutinske posle, ki jih ne more dobro opravljati. To je seveda najkrajši in najučinkovitejši način za utemeljitev dokaza o njegovi evidentni nekoristnosti. Da bi se ubranil, si prizadeva pridobiti na svojo stran ljudi. Zaradi tovrstne aktivnosti seveda trpi njegova strokovnost ... In tako dalje. Gre očitno za takšen (konkreten) kontekst, v katerem pomeni strokovnjak zelo malo (ali nič), če nima visoke interakcijske sposobnosti (Adam, v: Rus, Adam, 1986; 168).
- 13 To je pravzaprav bistvo vseh strateških implikacij, ki izhajajo iz prikazanih diagnoz stanja jugoslovanske delovne organizacije.
- 14 Podoben sklep sem že izpeljal v svoji diskusiji za okroglo mizo na temo »Teorija dela in preobrazbe dela«, »Teorija in praksa« 9–10, 1988.
- 15 »Normo« oblikujejo značilnosti socialne strukture tistih sredozemskih dežel, ki so približno na isti stopnji razvitosti kot Jugoslavija.
- 16 Gre v bistvu za koalicio fizičnih delavcev in politične elite. Glej: Županov J., 1983 B.

BIBLIOGRAFIJA

- Arzenšek V. (1981): Samoupravljanje i struktura moći: stabilnost sistema dominacije, »Revija za sociologiju«, vol. XI, št. 1–2, Zagreb.
- (1984. A), Struktura i pokret, Institut društvenih nauka, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
- (1984. B), Alijenacija rada, v: V. Rus, V. Arzenšek, Rad kao sudbina i kao sloboda, SNL, Zagreb.
- Bell D. (1973): The Coming of Post-Industrial Society, Basic Books, New York.
- Braverman H. (1983): Rad i monopolistički kapital, Globus, Zagreb (prva izdaja 1974).
- Giddens A. (1973): The Class Structure of the Advanced Societies, Hutchinson, London.
- (1984): The Constitution of Society, Polity Press, Cambridge.
- Gligorov V. (1985): Činioci proizvodnje, Ekonomska politika 1723.

- (1984): Gledišta i sporovi o industrijalizaciji u socijalizmu, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Jerovšek J., Županov J. (1986): Blokade u formiranju velikih privrednih sistema, v: Kolektiv autora, Kriza, blokade i perspektive, Globus, Zagreb.
- Kos M. (1986): Kriza inovacija – kriza tehničke inteligencije, v: Kolektiv autora, Kriza, blokade i perspektive, Globus, Zagreb.
- Lazić M. (1987), U susret zatvorenom društvu, Naprijed, Zagreb.
- Marx K. (1974): Temelji slobode (Grundrisse), Naprijed, Zagreb.
- Mrkšić D. (1987): Srednji slojevi u Jugoslaviji, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd.
- Rus V. (1984): Podjela rada, v: V. Rus, V. Arzenšek, Rad kao sudbina i kao sloboda, SNL, Zagreb.
- Rus V., Adam F. (1986): Moć in nemoć samoupravljanja, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Županov J. (1983 A): Marginalije o društvenoj krizi, Globus, Zagreb.
- (1983 B): Znanje, društveni sistem i »klasni« interes, Naše teme, Zagreb.
- (1986): Motivacija za rad – teorije, modeli i problemi, v: kolektiv autora, Kriza, blokade i perspektive, Globus, Zagreb.
- Tofler A. (1983): Treće talas, »Jugoslavija« – Prosveta, Beograd (prva izdaja 1980).
- Veber M. (1976): Privreda i društvo I, Prosveta, Beograd.